
Turbulence v teorii mezinárodních vztahů podle Jamese Rosenaua

Michel Girard

James N. Rosenau je šťastný politolog, neboť věří v hloubku věci a nepopírá jejich realitu ani nesnižuje význam toho, jak se jeví. Je přesvědčen, že mezinárodní politika není zcela obsažena v upravených či nepředvídaných podobách, v nichž ji sledujeme. Snaží se vždy o pohled do větší dálky, jakož i o postup od prvotních účinků k hlubším příčinám. Proto af nikdo nečeká, že u něj nalezne to, co tu a tam činí ze studia mezinárodních vztahů všední záležitost. Úplný chronologický soupis dat, litanie faktů bez myšlenkového jádra, věrné citace textů, nejráději oficiálních, opatrný komentář, parafrázující výsledky, popřípadě ustanovení vzešlá z události, chvalořeči na všeobecně uznávané hodnoty – to není podle jeho vkusu ani profesionálního zaměření.

James Rosenau je vskutku vynikající představitel intelektuální tradice vycházející především z teorie, díky níž dnes mezinárodněpolitická věda získala dostatek vlastní vážnosti, aby nebyla nadále zaměňována s nejnovějšími, současnými, bezprostředními dějinami v odlehčené formě, popřípadě s nepravnickou variantou práva, či dokonce se zvláštním typem méně volné, avšak studené žurnalistiky. Mezinárodní aktualita, tento tajemný a citlivý povrch světových záležitostí, může být docela dobře fascinujícím tématem referátu, avšak James Rosenau nikdy neupadne do jejího zajetí a nestane se pouhým referentem. Odmítá myšlenkové vězení a jeho životním přáním je být autorem, objevitelem, vynálezcem. A kupodivu se mu tento sen v dosavadním díle podařilo bohatě splnit.

Potvrzuje to i jeho významné dílo *Turbulence in world politics (A theory of change and continuity)*.¹ Tato publikace se nepochybně řadí k nejpozoruhodnějším textům, které byly v posledních letech vydány za oceánem v oboru teorie mezinárodní politiky, a některé z jejích stránek patří k nejobsažnějším a nejvíce novátorským, jaké kdy vyšly z myšlenkové dílny tohoto autora. Jeho dílo svědčí o dosti vzácné schopnosti invence a nového pojetí, zároveň však i o věrnosti zdrojům inspirace předešlých spisů. Vzniklo ze snahy rekapitulovat v prozatímní podobě podstatné výsledky třicetiletého myšlenkového úsilí, za něhož se cesty individuálního talentu často šťastně setkávaly s kolektivními dějinami tohoto vědního oboru. Je ironií, že tento teoretický souhrn vyšel právě ve chvíli, kdy – jak se zdá – jako by zájem o všeobecnou teorii mezinárodní politiky ve Spojených státech ochaboval, zatímco jinde, zejména v Evropě, vzrůstá, a tak otevírá cestu k zdravému procesu internacionalizace teorie mezinárodních vztahů.

Všeobecný obrys díla

Celková konstrukce, kterou nám autor předkládá v díle *Turbulence in world politics*, spočívá na efektním, avšak po pravdě řečeno poněkud triviálně vypadajícím východisku: V posledních desetiletích se prý radikálně změnila základní struktura světa a mezinárodní politika už není tím, čím byla po celá staletí. Podle Jamese Rosenaua mohl mezistátní systém zavedený po vestfálském míru zaručit jistotu kontinuity světových záležitostí, protože důrazné donucovací tlaky (autor je nazývá „parametry“) zahrnovaly ve své relativní stabilitě všechny možné změny (i ty nejdůležitější) v uznávaných a předvídatelných mezích. Z různých důvodů však byly tyto základní parametry, které řídily dřívější řád, v padesátých letech našeho století silně otřeseny, takže se před našima očima rodil nový svět, nepředvídatelný

a chaotický, pro nějž je zejména příznačné, že se rozvíjí vzájemná závislost a specializace, že se šíří činitelé mimo suverenitu (sovereignty-free), že se oslabují identity pod vlivem protikladných účinků centralizace a fragmentace. Ještě příznačnější je pak nová orientace sil autority a lojality, k nimž jsou jednotlivci poutáni. Ve svém současném stavu je „postinternacionální“ politika trvale odsouzena k turbulencím, tj. k prudkému víření, neboť její základní struktury vykazují skutečnou roztržku (bifurcation) mezi konkurenčními logikami světa státního a světa multicentrického. Ty se vzájemně ovlivňují, ale nemohou se nikdy opravdu smířit.

To je ovšem pouze všeobecný obrys díla, kde lze snadno najít ozvěnu pojmů a témat, jež byla častá před dvaceti lety a dnes jsou zcela vžitá. Pokud by se však úspěchání a povrchní čtenáři spokojili s tímto zjištěním, mohla by jim uniknout podstata. Je pravda, že vzpruha talentu Jamese Rosenaua a jeden ze zdrojů jeho úspěchu spočívá právě v tom, že dovede zevnitř, pomocí významových posunů, prohloubení či důvtipných transformací nově definovat jisté pojmy a formulovat ideje k plnému uspokojení vědecké či kultivované veřejnosti. Tento muž zjevně nemá zapotřebí být za každou cenu originální, neboť nedovede být všední.

Dva stupně změn, tři parametry

Téma radikální a nedávné změny mezinárodní politiky, které je jádrem této knihy, není na první pohled příliš novátorské. Skeptici jistě prohlásí, že to byl standardní argument všech, kdo nabízeli teoretické novinky, jež měly vyvrátit klasický pohled na mezinárodní vztahy od roztržky způsobené behavioristickou revolucí. Před tímto důležitým mentálním předělem, který snížil hodnotu ideálů ve prospěch faktů, se kritici převládajících idejí odvolávali spíše na zvláštní systém hodnot (vzešlý např. z přirozeného práva, radikálního liberalismu, utopického socialismu či křesťanského idealismu), aby mohli tvrdit, že mezinárodní politika má být něčím jiným, než za co je všeobecně považována. Od konce padesátých let se naopak vědecká kritika odvolávala většinou na skutečnost, že se mezinárodní systém změnil a liší se od toho, co realizmus může předložit k vidění, jakmile uzná svou prošlou platnost. Teorie vybudované na představě světové společnosti (jako např. Johna W. Burtona) a konstrukce sestavené kolem nadnárodních jevů (k nimž poskytl značný přínos sám James Rosenau) nikdy netvrdily nic jiného. Tento argument je v podstatě stále stejný od té doby, kdy mu Tocqueville dal jednoduchou formu zdařilého sloganu: Nový svět volá po nové vědě.

Myšlenka, že ve světě probíhá radikální proměna, jak je obsažena v díle *Turbulence in world politics*, není pouze nástrojem k ospravedlnění okolností ani výplodem optimistické víry v jiný svět, ale představuje též heuristickou taktiku, u níž je však nebezpečí, že bude přečeňovat změnu, aby lépe vynikla teoretická inovace.

James Rosenau přejímá dřívější úvahy o hranicích, v nichž mohou hlavní struktury politických entit podléhat výkyvům, jež jejich členové považují za přijatelné.² Nabízí nám diferencovanou konstrukci změny, rozlišující mezi modifikacemi prvního stupně, které nezasahují principy světového řádu, a těmi, které je převracejí, tj. zasahují do hloubky – v síle druhého stupně. Jak už bylo naznačeno, docházelo v minulosti rovněž k závažným výkyvům v proměnných veličinách mezinárodní politiky, např. k válkám, hospodářským krizím či zvrátům ve spojeneckých svazcích, avšak jejich variace setrvaly vždy v předvídatelných mezích, neboť základní parametry, na nichž tyto proměnné závisely, procházely výhradně pomalým a omezeným vývojem. Novost současné situace vyplývá ze základního jevu, který neměl obdoby po více než tři století: Je to nová, závažná a rychlá deviace celého souboru těchto regulujících parametrů. Tento zvláštní stav parametrické odchylky způsobuje, že světové politické výkyvy jsou chaotické a neschopné předvídatelnosti, což opravňuje k použití výrazu „turbulence“. Tento pojem, vypůjčený z meteorologie (složené komplexní vědy, jen zčásti exaktní, s níž spontánní mezinárodněpolitická věda vždy udržovala výběrová a nejednoznačné styky), je zpracován v kapitole poněkud méně přesvěd-

čivé, z čehož vyplývá, že se má chápat jako volná variace dynamického a velmi složitého souboru proměnných veličin v interakci.

Zásadní pojmová diferenciacie, jak je prováděna v recenzovaném díle, mezi proměnnými parametrickými, které způsobují zřetelně viditelné turbulence, a výkyvy neparametrického původu, jež se mají považovat za normální, popřípadě za „klidné“ – někdy vzdor všemu zdání (viz např. světové války!) –, nutně připomíná postup Kennetha N. Waltze, který ve zcela jiném teoretickém kontextu zásadně a jasně rozlišoval mezi změnami systému a změnami v jeho rámci.³ Oběma postupům je společná snaha po vystižení změn v mezinárodní politice pomocí principu binárního třídění, které je už počátkem hierarchického řádu s explikativním záměrem, a nikoli jen pouhým popisným odrazem prožívaných či viditelných zdání. Obě analýzy však nechávají zájemce poněkud na rozpacích, má-li abstraktní a důvtipné rozlišování kromě svých evidentních logických a estetických vlastností nějakou explikativní hodnotu, která by se dala empiricky ověřit.

K tomu, aby zvýšil přijatelnost své hypotézy o parametrické odchylce, nemá James Rosenau naštěstí k dispozici pouze negativní důvod, tj. nemožnost vysvětlit zjištěné změny jinak. Domnívá se, že může pomocí syntézy redukovat faktory hrající vůdčí úlohu ve světovém řádu na tři nejvýznamnější parametry, odlišné, avšak sdružené, totiž individuální, strukturální a vztahový. Snaží se vskutku pečlivě ukázat, v čem, popřípadě proč každý z nich v poslední době prodělal ořes krajní důležitosti.

Individuální neboli mikropolitický parametr byl podle něho zdaleka nejvíce zasažen poruchami. Je definován ve vztahu ke konstelaci čtyř těsně spjatých prvků. Jsou to city loajality jedinců vůči kolektivům, k nimž příslušejí, jejich podřízení autoritám, jejich způsobilost analyzovat světovou politiku, jakož i její scénáře a jejich „katektická“ schopnost emotivně se zasadit o nějaký mezinárodní problém, třeba i vzdálený (nadchnout se, rozčilit se pro něj). Tento mikropolitický parametr, jehož jednota se zdá problematická, byl hluboce zasažen v posledních desetiletích zejména důsledky mikroelektronické revoluce, které přispěly k erozi loajality, k postupnému nahrazování navyklé pasivní podřízenosti aktivními procesy adaptace, jakož i citelnému zvýšení analytických schopností a vzestupu emocionálních investic do mezinárodněpolitických záležitostí.

Parametr strukturální neboli makropolitický nebyl postižen takřka o nic méně, a to tím, že se vynořil „nový kontinent“, dlouho ignorovaný, vytvářený polycentrickými a nevyhraněnými silami, jež uvedly do pohybu množství faktorů mimo suverenitu. Hypotéza o postupném rozpadu starého mezistátního světa byla definitivně opuštěna a nahrazena odolnější tezí o koexistenci dvou rozdílných světů v lůně současné světové politiky. Tato strukturální dualita umožňuje lépe chápat vývoj vztahů mezi státy a faktory mimo suverenitu, vztahů vzájemného ovlivňování, mlčenlivé spoluviny, skrytého konfliktu či oboustranného neuznávání.

Třetí a poslední parametr, označený jako vztahový, je zároveň mikropolitický i makropolitický. Zdá se, že je závislý na dvou prvních, ba dokonce že je v nich už obsažen. James Rosenau předpokládá, že tento parametr odpovídá všem vztahům autority, navazovaným v kolektivech a mezi kolektivy, které oživují mezinárodněpolitický život (státy, široké i úzké substátní skupiny, nevládní a mezinárodní organizace). Autor knihy vysvětluje, že tyto vztahy autority dnes prožívají krizi planetárního řádu, která je ve znamení jejich všeobecné přeorientace ve prospěch úzkých skupin (rozumí se ve světovém měřítku) a ke škodě států a jiných velkých kolektivů. Zúžení efektivních kompetencí národních vlád, eroze mezinárodních autorit a rozvoj nejružnějších dílčích seskupení tu postupně vytvářejí scénu denně narůstajícího nadnárodního (nadstátního) světa, jemuž je stále nesnadnější vládnout.

Individua v teorii mezinárodních vztahů

Přínos nejnovější knihy Jamese Rosenaua tkví nepochybně v tom, že se jedinci (obecně, „jako takoví“, nikoli jako významné osobnosti) objevují v samém jádru jeho teorie

mezinárodní politiky. Tato inovace, jež rázně skoncovala s celou minulostí tohoto vědního oboru, zaujímá ústřední a rozhodující místo v díle *Turbulence in world politics*, klade však mnoho otázek.

Nejméně po dvě století vylučovaly klasické teorie mezinárodní politiky individua ze svých konstrukcí a uznávaly v nich pouze státy, neboť kromě jiných důvodů byl individuální atom příliš infinitezimální veličinou, než aby mohl představovat přijatelnou jednotku analýzy. Na okraji tohoto ideového proudu, který často ovládal myšlení zejména praktiků, přispěli normativní kritici radikálního liberalismu, utopického socialismu či křesťanského univerzalizmu k tomu, že otázka jedince nebo osobnosti zůstala otevřena. Na základě faktu, že mezistátní konstrukce světa převládaly, byli jedinci nuceni na čtvrt století téměř úplně vyklidit teoretickou scénu, kde dosud hráli jen druhotnou úlohu a kam se příležitostně vraceli jen jako členové větších entit.

Jestliže James Rosenau, který byl dlouho dosti svobodomyšlným strukturalistickým funkcionalistou, znovu otevřel tuto otázku, neznámá to, že konvertoval k metodologickému individualismu. Ještě na konci sedmdesátých let váhal učinit krok do teoretického neznáma a neuznal jedince za jednotku analýzy. Nyní mu věnoval tři kapitoly své knihy, neboť si od nového pohledu na věci slibuje jejich lepší pochopení. Tvrdí, že individuální parametr je rozhodujícím prvkem zlomu historického významu, za jehož objevitele se považuje.

Přesto však pozornost věnovaná makropolitickým strukturám, i když je poněkud oslabena, zůstává značná. Smíření mezi těmito dvěma úrovněmi reality a analýzy klade našemu neohroženému objeviteli nemalé problémy. James Rosenau jistě nikdy nesdílel striktně strukturalistickou koncepci (jako např. Kenneth Waltz) a nezdřáhal by se analytickou cestou rozložit celek makropolitické struktury na jeho mikropolitické složky. Mrzuté ovšem je, že tento způsob dezagregace se dá obtížně uskutečnit, protože jako všechny holistické kategorie jsou kolektivy v teorii mezinárodních vztahů uzavřenými objekty, které nabízejí málo možností k dělení. James Rosenau proto raději volí obrácený postup. Opíraje se o některé své dřívější práce, snaží se probádat procesy agregace, skrze něž tyto elementární částice mezinárodní látky, tj. jedinci, tvoří atomy, molekuly a makromolekuly naší politické fyziky. To všechno je vzrušující a neobejde se to bez váhání a tápání. Čtenář, překvapený tolika nejistotami a rozpory, znepokojený podobně jakoby stál před některými abstraktními, nefigurativními uměleckými díly, se může například zeptat, co je v této konstrukci první – zda jedinec, nebo stát. Odpověď není v díle obsažena. Můžeme si však být jisti, že James Rosenau zná příliš dobře svůj vědní obor a příliš dobře ví, o čem mluví, než aby učinil osudový krok, který by jej zavedl k popření veškerého myšlenkového bohatství, nastřádaného za celá staletí mezinárodněpolitickou analýzou, kdyby svou obecnou teorii neobezřetně uzavřel do neobvyklého dobrodružství individualistické sociologie mezinárodních vztahů, která by nebyla pro tuto chvíli schopna lépe podat velmi omezené a dosti nesmělé pokusy o nástin toho, co Hans Morgenthau, Hedley Bull, Raymond Aron nebo Karl Deutsch a mnozí další považovali přes všechny jejich známé rozdíly za „podstatu látky“ mezinárodní politiky.

Problematický pojmový aparát

Jako každá jiná je i obecná teorie mezinárodních vztahů nucena používat specifické termíny k označení základních objektů, jimiž se zabývá. I když tu slova nemají přesný smysl, mají přinejmenším jistou důležitost. Je proto vždy užitečné pozorovat zblízka, jak jsou u daného autora definovány a používány základní termíny mezinárodněpolitické analýzy. Z tohoto hlediska vykazuje celé dílo Jamese Rosenaua značné opoždění výrazu „mezinárodní systém“, triumfující nadvládu slova „svět“ a (prozatím?) střídmé užívání slova „řád“, jakož i jeho spojení.

Pokud jde o výraz „mezinárodní systém“, je vedle těch, kdo ho užívají ve víceméně přesném smyslu (strukturálně funkcionalistickém, strukturálním či systémovém), celá

kohorta méně svědomitých uživatelů, pro něž je pouhou ozdobou k vyvolání dojmu vědecké elegance. Ve své dřívější tvorbě užíval James Rosenau pojmu „systém“ (mezinárodní i jiný) ve smyslu Mortona Kaplana, podle jehož názoru mohou systémy do sebe zapadat, neboť se předpokládá, že strukturální spoje jsou slučitelné s logikou analytické dekompozice.

Slůvko „svět“ má u našeho autora někdy význam explikativní, jindy popisný. Přívlastek „světový“ má u něj přednost před „mezinárodním“, neboť příliš připomíná význam „mezistátní“. Od „světových“ objektů postupuje ke „globálním“, popřípadě planetárním. V tomto ohledu sdílí Rosenau společnou epistemologickou nejistotu celého oboru mezinárodních vztahů.

Také výraz „řád“ často kolísá mezi popisným, vysvětlujícím a normativním smyslem. Kromě toho má dva významy: vyjadřuje jednak neviditelnou, abstraktní sféru, jednak oblast uspořádaných či chaotických jevů, pozorovatelných na úrovni výsledných účinků. Je to tedy snaha nalézt v nepořádku věci vyšší řád idejí.

Konstrukce spíše metateoretická

Nezákladnější pojmy Rosenauovy myšlenkové konstrukce jsou tedy sémanticky příliš otevřené. Jsou proto na překážku přesnosti, i když nebrání jejich pozdějšímu tvořivému využití. Tak slovo turbulence se začíná tu a tam ujímat, ale pojem, který označuje, zůstává vcelku mlhavý, neboli – jak říkají meteorologové – nejistý. V jejich nynějším stadiu nelze ani pojmy „svět“ a „parametr“ považovat za nástroje, který by zaručovaly vysokou přesnost. Podobně je tomu u méně kardinálního, avšak zajímavého pojmu „kaskáda“ (cascade ve smyslu vodopád), který se objevil v díle Jamese Rosenaua v polovině osmdesátých let. Od této analytické jednotky si sliboval, že úspěšně nahradí pojem „událost“, neboť lépe vystihne reality našeho multicentrického světa, multilineární a diskontinuální sled akcí, jejichž formální charakteristiky jsou nepřesné a účinky nekontrolovatelné. To vše je obsaženo v metaforickém výrazu, připomínajícím živelnost vody a hor.

Přísně vzato, syntaxe Rosenauovy teorie je ještě méně propracována než jeho slovník. Přesné a jednoznačné definice vztahů mezi základními pojmy jsou dosti vzácné, častěji nacházíme opakované vágní formule, popřípadě rozdílné formulace pro tentýž vztah. Snaha o formalizaci nepřekračuje zatím jen málo rozvinuté stadium a typologie v podobě inventáře je málo vhodná pro teoretickou syntaxi. K tomu je třeba ještě dodat, že přílišné zaujetí pro cyklické procesy kumulativního rázu vede čtenáře k otázce, zda tato přemíra oboustranných vztahů v sobě neskrývá strukturální obtíž pro analýzu, jak rozlišit mezi příčinami a účinky. Tak je také turbulence prohlašována za příčinu a zároveň za účinek. Právě tak kaskádovité procesy prý vyplývají z turbulentních podmínek, k nimž současně také přispívají. Parametrická deformace rovněž plodí nekontrolované jevy a ty je pak zase prohlubují. Teoretické soudy jsou většinou bez opory, a pokud ji mají, není dovedena do konce, nebo jsou to jen intuitivní indicie. O množství citátů ze sdělovacích prostředků nelze určit, mají-li být ilustrací, nebo zda jim autor přisuzuje demonstrační hodnotu, či dokonce sílu důkazu.

Přesto je třeba říci, že James Rosenau byl příliš hluboce poznamenán behavioristickými idejemi, než aby zcela ignoroval požadavky empirické vědy o mezinárodní politice. Je ovšem mnohem více zaujat produkcí teoretických tezí než jejich verifikací. Jestliže už na prvních stránkách publikace žádá čtenáře, aby prozatím potlačili impulzivní tendenci žádat důkazy až do chvíle, kdy načrtne celou konstrukci, potvrzuje tím, že dává logickou i chronologickou přednost vypracování obecné teorie před opatřováním důkazů. Ačkoli tvrdí, že ve své konstrukci uznává povinnost tvořit výhradně takové objekty, které jsou vždy potenciálně pozorovatelné, jeho ideje nebo teze jsou většinou příliš všeobecné (v abstrakci ještě více než v rozsahu platnosti), než aby mohly přímo poskytnout sporné hypotézy. Všichni „empiricistní“ teoretici s tím budou nespokojeni a někteří bezpochyby odmítnou tuto metateorii, podle jejich mínění mimovědeckou, která se dokonce nestydí přiznat, že se inspiru-

je každodenní četbou New York Times. Jako kdyby nejabstraktnější díla politické vědy mohla kdy být zcela odříznuta od politické vřavy světa a jako kdyby vědecký pokrok nebyl často také (a někdy nejprve) metateoretickou novinkou!

Tvůrčí hodnota díla

Ať ti, kdo nemají rádi ideje nebo se nezajímají o mezinárodní politiku, nechají tuto knihu stranou, neboť nebyla psána pro ně. Nechť se však všichni ostatní vyzbrojí proti předsudkům a vrhnou se do četby 461 stran *Turbulence in world politics*! Vynaloží-li toto úsilí, mohou si být jisti, že ať se stane cokoli, vyjdou z tohoto dobrodružství v lepší intelektuální formě, než v jaké se do něho dali. Při četbě ocení pedagogické kvality díla, které dlouho zrálo a bylo vybrušováno, kde vypracovaná jednoduchost formy přichází na pomoc objasnění myšlenky, která není tak snadná k pochopení. Budou obdivovat tvůrčí charakter celkové konstrukce – pevné, pokrokové a důvtipné. Budou patrně nuceni konstatovat, že tento muž ve věku, kdy mnozí jsou již na intelektuálním odpočinku, má ještě tolik myšlenek mezi teoretiky mezinárodních vztahů, kteří jich mají – až nespravedlivě – tak málo.

¹ Knihu *Turbulence in world politics* vydalo v roce 1990 nakladatelství Princeton University Press pro Spojené státy a Harvester Wheatsheaf pro Velkou Británii.

² Viz Rosenau, J.: *The study of political adaptation*. London, Frances Pinter 1981, s. 8–10.

³ Viz Waltz, K. N.: *Theory of international politics*. New York, Random House 1979, s. 41–49.

Poznámka:

Stať prof. Michela Girarda byla napsána pro Revue française de science politique. Separát s jejím textem poskytl prof. Girard na besedě po své přednášce, pořádané 14. června 1993 francouzskou organizací CEFRES v pražském Středisku mezinárodních studií Jana Masaryka. Zde je otištěn zkrácený překlad této kritické recenze zatím posledního díla významného amerického teoretika mezinárodních vztahů. Stať je doplněna mezititulky překladatele.